

ВІДГУК

офіційного опонента Філоненко Софії Олегівни, доктора філологічних наук, професора кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства факультету філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету, на дисертацію Башкирової Ольги Миколаївни «Гендерні художні моделі сучасної української романістики», подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.01.06 – теорія літератури, 10.01.01 – українська література на засідання спеціалізованої вченої ради Д 26.133.03 Київського університету імені Бориса Грінченка

З 90-х років XX століття і дотепер українське суспільство переживає період трансформації й пошуку власної ідентичності. До сьогодні ще не подолані посттоталітарний, посткомуністичний, постколоніальний, постгеноцидний, постчорнобильський соціокультурні комплекси. Динамічність соціального розвитку, внутрішньополітичні пертурбації, процес євроінтеграції у цілому зумовлюють перегляд усталеної світоглядної парадигми, модернізацію в тому числі гендерних політик і практик (в армії, мові, освіті, бізнесі тощо). Усе це супроводжується палкими дебатами про місце і призначення чоловіка і жінки в сучасному світі, про національні і глобальні аспекти фемінності і маскулінності. Очевидною стала докорінна зміна традиційних патріархальних уявлень про людину, що вже не відповідають реаліям XXI століття. Література, яка володіє потужним смислотворчим та евристичним потенціалом, і в наш час залишається дискусійним майданчиком стосовно питань гендерної ідентичності. Тому гендерний дискурс сучасної української прози є актуальною проблемою для філологів, культурологів, соціологів, психологів і педагогів.

Дисертація Ольги Башкирової цілком відповідає новітнім тенденціям гуманітарних студій, позаяк її авторка прагне систематизувати й осмислити художню репрезентацію гендерної ментальності на широкому матеріалі вітчизняної романістики початку ХХІ століття. Дисертантка ґрунтовно досліджує гендерні художні моделі в прозі кількох десятків сучасних авторів, чиї твори репрезентують як традиційний, так і модерний гендерний дискурс. Важливо, що обрані для студіювання письменники представляють різні покоління, різні естетичні спрямування, посідають різні місця в національному літературному каноні, а сукупність їхніх текстів дає змогу зробити глибокі узагальнення щодо жанрово-стильової динаміки сучасної прози. Позитивним є чітке формулювання критеріїв добору матеріалу для об'єкта дослідження (вираженість гендерної проблематики, стильова різноплановість, жанрова приналежність, генераційний чинник – с.20-21). Вважаю такий комплексний підхід ефективним. Аналіз гендерних моделей органічно доповнюють дослідження постколоніальної, екзистенційної проблематики великої прози.

Дисертація базується на вагомій теоретичній основі, де органічно синтезовані концепції українських та зарубіжних учених. Закономірним є звернення до праць із проблем теорії літератури, семіотики, структуралізму, постструктуралізму, психоаналізу, міфопоетики, постмодернізму, гендерної теорії, сексології, феміністичної критики, сучасної української та зарубіжної прози. Вважаю репрезентативним список джерел, використаних у дисертації, який налічує 425 позицій. Ефективним стало використання структурно-семіотичного підходу, постструктуралістського аналізу, доповненого психоаналітичним та міфологічним методами, порівняльно-історичним аналізом.

Наукова новизна дисертації Ольги Башкирової є очевидною: дослідниця вперше провела комплексне студіювання шляхів художньої репрезентації гендерної ментальності та інтенційності у романістиці ХХІ століття, описала індивідуальні авторські художні моделі особистості і

дійсності, що формують гендерний дискурс у сучасній прозі (с.23). Поставлені завдання, об'єкт і предмет студії зумовили структурування дисертаційної роботи, яка містить п'ять розділів.

У першому з них **«Теоретико-методологічні параметри гендерної художньої моделі»** авторка зупиняється на ключовому теоретичному понятті для дисертації та формулює її методологічні й методичні підвалини. Поняття «художньої моделі» конкретизується в результаті звернення до класичних структуралістських і постструктуралістських концепції (дихотомія «твір-текст», поняття «структура»). Ефективним є залучення психоаналітичних, рецептивних і феноменологічних підходів, особливо ідей Р. Інгардена. Ольга Башкирова виявила глибоке розуміння категорії «гендеру» в її історичному розвитку, врахувала провідні концепції гендерного літературознавства і феміністичної критики, окреслила їхнє проблемне поле й екстраполювала теоретичні візії на матеріал сучасної української романістики. Закономірним є звернення до праць С. де Бовуар, В. Вулф, Ю. Крістевої, Л. Ірігерей, Г. Сіксу, Дж. Батлер, Е. Шовалтер, а також українських учених С. Павличко, Т. Гундорової, В. Агеєвої, Н. Зборовської, О. Забужко та ін. Істотним для формулювання теоретичних позицій у дисертації є залучення концепції студій маскулінності в соціальному та культурному вимірах (Р. Бреннон, Р.В. Коннел, Дж. Херн, І. Кон, М. Светліцкі, А. Матусяк).

Другий розділ **«Жанрово-стильові особливості розвитку сучасної української романістики: естетичні та світоглядні аспекти»** присвячено загальному огляду тенденцій сучасної прози періодів постмодернізму й постпостмодернізму. Спираючись на студії Н. Бернадської, Т. Гундорової, Г. Мережинської, О. Бондаревої та інших авторитетних учених, Ольга Башкирова розгорнула сюжет про специфіку українського постмодернізму у світовому контексті, пояснену постколоніальним станом суспільства. Суттєвими є міркування про перегляд літературного канону в українському письменстві, про взаємодію традиційних моделей із естетикою постмодернізму, про творення «енциклопедій» сучасного життя та оновлення

міфологічних моделей у романістиці. Авторка завважила прояви художніх матриць бароко й романтизму в сучасній прозі, а також реконструкцію народницьких тенденцій, зокрема в популярній літературі (романи В. Шкляра, В. Лиса). Увага приділена й специфічним жанровим формам (готичний роман, щоденникова проза тощо), і відтворенню метамови мистецтва (музики, малярства).

У третьому розділі **«Постколоніальна травма і гендерна ментальність: художні шляхи відновлення ідентичності»** розгортається теза попереднього розділу про перетини гендерного й постколоніального дискурсів. Логічним є міркування про травматичний гендерний досвід, що втілюється в сучасній прозі, зокрема в стратегії відмови від батьківського авторитету. Ольга Башкирова ґрунтовно аналізує поняття «ресентименту» у світлі філософії та постколоніальної критики (Ф. Фанон, Т. Гундорова), що проявляється через мотив розриву з корінням у прозі Сергія Жадана, Люко Дашвар, Володимира Лиса, Лариси Денисенко, Любка Дереша та ін. Разом із тим, як зауважує дисертантка, постколоніальний комплекс призвів до актуалізації великих родинних наративів, жанру сімейної саги, що реконструює історичну пам'ять і заповнює її білі плями.

Четвертий розділ **«Фемінність і маскулінність: художня репрезентація в романі початку ХХІ століття»** подано розгорнуту характеристику провідних гендерних типів, що представляють фемінність і маскулінність у сучасній прозі. Погоджуюся з думкою про множинність гендерних ідентичностей, від есенціалістських до ігрових, у сучасному романі. Дисертантка пропонує огляд традиційних типів чоловіків і жінок (берегиня, фатальна жінка, бранка, воїн), акцентує альтернативні моделі (будівничий, лузер, філософ), ілюструючи їх численними прикладами з обраних творів. Особливий інтерес становить підрозділ 4.2 «Фемінне історіописання: деміфологізація і поетика повсякденного», де проаналізовано специфіку історичних наративів у жіночій прозі через актуальну категорію «повсякденності».

У п'ятому розділі «Онтологічні виміри в художніх моделях сучасної української романистики: гендерний аспект» глибоко висвітлено особливості творчої рецепції провідних екзистенційних категорій, представлених українською великою прозою початку ХХІ століття, у гендерній площині. Дисертантка закономірно звернула увагу на категорію перформативної тілесності, гендерну семантику простору (дім, кордон), дихотомію села і міста в жіночих і чоловічих наративах, гендерні аспекти мортальної тематики. Це дало змогу більш повно окреслити специфіку гендерного дискурсу в сучасній романистиці, враховуючи не тільки концепцію особистості, але й концепцію світу, що також маркована з гендерного погляду.

Висловлю кілька зауважень до всієї дисертації.

1. У вступі і в першому розділі дисертації мені забракло висвітлення загальної «рамки» для гендерного дискурсу в сучасній прозі, зокрема огляду гендерних дискусій в Україні і закордоном, новітніх концепцій, в тому числі й квір-студій, політичних і соціальних ініціатив гендерної спрямованості, діяльності гендерно маркованих громадських і наукових організацій, інституалізації гендерних студій в Україні (освітні програми в університетах, наукові видання тощо). Це могло би допомогти «вписати» літературні трансформації гендерного дискурсу в ширший політичний, соціальний та культурний контексти, довести невинновідомість цих світоглядних змін, їхню суголосність сучасним трендам.
2. У дисертації авторка час від часу використовує терміни «жіноча проза», «жіноче письмо», «чоловіча проза». Хотілося б уточнити розуміння цих дискусійних понять.
3. На мій погляд, для повнішого висвітлення гендерних моделей сучасної прози варто було б долучити твори про Революцію Гідності та Російсько-українську війну на Сході, що дають багатий матеріал

для узагальнень щодо новітньої фемінності й маскулінності. Це може становити перспективу дослідження.

4. Говорячи про «сучасну літературу», або «літературу ХХІ століття», варто запроваджувати спроби її періодизації, бо навіть література першого і другого десятиліття ХХІ століття є неоднорідною і демонструє розмаїття художніх тенденцій.
5. Хотілося б спитати авторку дисертації, чи різняться гендерні художні моделі у «високій» і «масовій» літературі? У роботі не один раз згадується про ці два літературні поля, є численні слушні міркування про їхню взаємодію. Однак чи можна говорити про тяжіння масової літератури до більш консервативних моделей фемінності й маскулінності, а літератури «високої» («елітарної») – до моделей експериментальних? Адже в популярних жанрах багато важить саме адресація до читачів або читачок, яка може впливати на гендерний дискурс («твори для жінок» і «твори для чоловіків»).
6. У дисертації мені також не вистачило міркування про читача сучасної прози і про те, якою мірою публіка впливає на гендерний дискурс романістики. Адже в 1-му розділі слушно наголошено на збільшенні ролі реципієнта у формуванні смислового поля літератури. Імовірно, варто було б звернутися до читацьких відгуків, форумів, спільнот у соціальних мережах, де активно обговорюються літературні новинки. Це також може становити перспективу дослідження.

Попри зауваження й рекомендації, назагал можна сказати, що дисертація Башкирової Ольги Миколаївни є актуальним, самостійним і новаторським дослідженням. Висновки до роботи науково достовірні, є достатньо вагомими відповідями на поставлені дисертанткою завдання.

Робота є завершеним дослідженням, науково обґрунтовані результати якого розширюють уявлення про гендерний дискурс сучасної української літератури, її жанрово-стильові моделі, індивідуально-авторські моделі

фемінності й маскулінності. Зміст дослідження відображений у монографії «Гендерні художні моделі сучасної української романістики», 22 одноосібних публікаціях автора, з них 17 – у провідних фахових виданнях України, 5 публікації – в іноземних. Основні результати дослідження обговорювалися на численних міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях у Києві, Львові, Харкові, Миколаєві, Вроцлаві, Будапешті тощо. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації. Отримані автором результати достовірні, висновки обґрунтовані. Дисертація охайно оформлена. У кінці кожного розділу зроблено чіткі висновки.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що докторська дисертація «Гендерні художні моделі сучасної української романістики» виконана на належному рівні і відповідає вимогам дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук згідно з «Порядком присудження наукових ступенів», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року, № 656), а тому авторка цієї роботи, **Башкирова Ольга Миколаївна**, заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.01.06 – теорія літератури, 10.01.01 – українська література.

Учений секретар Бердянського державного
педагогічного університету

О.І. Попова

Доктор філологічних наук,
професор кафедри української та зарубіжної літератури
і порівняльного літературознавства
Бердянського державного педагогічного
університету

С.О. Філоненко

Підпис
засвідчую

Старший інспектор відділу кадрів

Відділ
Підпис
засвідчую
Старший інспектор відділу кадрів
[Handwritten signature]